

הרב יהודה זולדן, מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, סימן יג, עמ' 215-232

תלמוד תורה של מלך

- א. ספר תורה של מלך
 ב. מצות תלמוד תורה של מלך
 1. תלמוד תורה של הדיוט ושל מלך
 2. המלך לומד תורה מחכמי ישראל
 3. לימוד משפטי המלוכה מספר התורה המלכותי
 ג. יושב בדין ויוצא למלחמה והיא עמו
 1. המלך דן בעניני המלכות וספר התורה עמו
 2. מלכים מיהודה ומישראל דנים מספר התורה
 3. משפטי המלוכה נמצאים ליד ארון הברית
 ד. הקהל - המלך הוא שליח הא-ל
 1. לימוד תורה במעמד הקהל
 2. המלך בהקהל מחזק את דת האמת
 3. תוכן לימוד התורה בהקהל
 4. באיזה ספר תורה מלמד המלך בהקהל?
 סיכום

א. ספר תורה של מלך

נאמר בדברים יז, יח-ט:

והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' אלקיו, לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם.

שלושה דברים נלמדים מהפסוקים:

א. מצוה על המלך לכתוב ספר תורה.

ב. הספר צריך להיות איתו.

ג. המלך צריך לקרוא וללמוד בספר הזה.

על יואש בן אחזיה נאמר: "...ויתן אליו את הנזר ואת העדות, וימליכו אותו וימשחוהו, ויכו כף ויאמרו יחי המלך" (מלכים ב' יא, יב). רש"י ורלב"ג שם מפרשים שעדות הכוונה לספר התורה של המלך. כך הם מפרשים גם במקבילה שבדברי הימים (דה"י ב' כג, יא). גם בכתוב שמשיע דוד המלך: "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז, ח), מפרש רש"י שהכוונה לספר התורה שהיה עמו תמיד לקרות בו כל ימי חייו.

את טעם מצות כתיבת ספר תורה למלך הסביר החינוך במצוה תקג:

משרשי המצוה, לפי שהמלך ברשות עצמו לא יעציבהו אדם על מעשיו ולא יגער בו, ובשבט פיו יכה ארצו וברוח שפתיו ימית מי שירצה בכל עמו, על כן באמת צריך שמירה גדולה וזכרון טוב יעמוד נגדו, ביט אליו תמיד, למען ילמד יכבוש את יצרו ויטה ליבו אל יוצרו. וזהו שאמרו זכרונם לברכה (סנהדרין כא, ב): יוצא למלחמה וספר תורה עימו, יושב בדין והיא עימו, מסב לאכול והיא כנגדו.

דברים דומים כתב הר"ן בדרשותיו דרוש יא (עמ' רא הוצאת מכון שלם). וכן הסביר הרלב"ג את טעם המצוה בשמואל א' ח, ד:

והנה טעו בזה, כי ישראל אינם באופן שישפוט להם המלך לפי מה שירצה כמו הענין במלכי העובדי אלילים, שמייסדים לעמם נימוסים כאשר יעלה על רוחם. ולזה אמרה התורה, שאם יאמרו ישראל שישמו עליהם מלך ככל הגויים אשר סביבותיהם, שלא יוכלו לשים עליהם

כי אם מאחיהם שהם נקשרים לקיים התורה, ועל פי התורה ינהיגום לא בנימוסים אחרים. ולזה צייתה התורה שיכתוב לו המלך ספר תורה אחר, זולת הספר שהיה לו כשהיה הדיוט, והיה עמו תמיד וקרא בו כל ימי חייו, כדי שתהיה הנהגתו לעם על פי התורה. שתי הוראות הלכתיות נלמדות מהפסוק "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו":

א. **על המלך ללמוד תורה בספר זה.** כך פוסק הרמב"ם בהל' מלכים ג, ה: "יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה שנאמר (דברים יז, יט) "והיתה עימו וקרא בו כל ימי חייו".

ב. **על המלך להחזיק בספר בעת מלחמה ובמשפט,** כנאמר במשנה בסנהדרין כא, ב: "וכותב לו ספר תורה לשמו. יוצא למלחמה מוציאה עמו, נכנס הוא מכניסה עמו, יושב בדין היא עמו, מיסב היא כנגדו. שנאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו". כך גם מופיע במדרש תנאים לדברים יז, יט ובספרי דברים פר' שופטים פ'סקא קסא, וכך פסק הרמב"ם בהל' מלכים ג, א ובהל' ספר תורה ז, ב-ג.

המשנה שם מדגישה שני מצבים בהם ספר התורה נמצא עם המלך: במשפט ובמלחמה - שהם תפקידיו המרכזיים של המלך, וכניסוחו של הרמב"ם בהל' מלכים ד, י: "אין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמה, שנאמר "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו". מה מיוחד בספר הזה? מה עליו ללמוד מספר זה? באילו דינים ומלחמות היה ספר התורה עימו, ומדוע דוקא אז?

ב. מצות תלמוד תורה של מלך

1. תלמוד תורה של הדיוט ושל מלך

ביחס לחובת לימוד תורה של הדיוט כותב הרמב"ם בהל' תלמוד תורה א, ח:

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה. בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו. אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח).

ביחס ללימוד תורה של מלך כותב הרמב"ם בהל' מלכים ג, ה:

יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה, שנאמר "והיתה עימו וקרא בו כל ימי חייו".

יש דמיון בין חובת לימוד תורה של מלך ושל הדיוט, בכך ששניהם מצווים ללמוד ביום ובלילה. אף על פי כן מקורות החיוב שונים. החיוב למלך מקורו בפס' בפרשת המלך בדברים יז, יח-יט, ולהדיוט מקורו בפס' ביהושע א, ח. חובת ההדיוט ללמוד ביום ובלילה כתובה בפסוק במפורש, ואילו את חובת המלך ביום ובלילה, לומד הספרי בפר' שופטים פ'סקא קסא: "ימי חייו - הימים, כל ימי חייו - הלילות".

חובת לימוד תורה של מלך מובאת בהל' מלכים ולא בהל' תלמוד תורה. כמו כן ציינו לעיל שביחס למלך למד הרמב"ם דבר נוסף מהפס', והוא העיסוק בצרכי ישראל ביום ובלילה, דבר שלא נזכר אצל הדיוט.

אמנם בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו לומדים מחובת לימוד תורה של מלך גם חובת לימוד תורה של הדיוט:

"והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו". והרי דברים קל וחומר: ומה אם מלך ישראל שהיה עסוק בצרכי ישראל, נאמר בו "וקרא בו כל ימי חייו", ההדיוט על אחת כמה וכמה? כיוצא בו נאמר ביהושע "והגית בו יומם ולילה", ומה אם יהושע שעוסק בצרכי ישראל נאמר בו "והגית יומם ולילה", הדיוט לא כל שכן?

נראה שהקל וחומר הוא על עצם החובה ללמוד תורה ולא על אופי הלימוד, מאחר שיש שוני בין תכני הלימוד שהדיוט לומד לבין מה שמלך לומד מספרו. נראה שבשל כך הביא הירושלמי את הלימוד הנוסף מיהושע. אם נצרף לכאן את דברי הבבלי במגילה ג, א שמלאך ה' בא בטענה על ביטול תורה, הרי הוא אומר "אמש בטלתם" ופנייתו היא לעם כולו, ואם כן גם שם מדובר בעיקר על ביטול תורה של העם ולא דוקא של יהושע.

2. המלך לומד תורה מחכמי ישראל

מלך לומד תורה מחכמי ישראל עוד קודם המלכותו. כך פוסק הרמב"ם בהל' מלכים א, ז: ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם. והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה, אף על פי שאינו ממלא בחכמה - מעמידן אותו במקום אביו ומלמדין אותו.

נושאי כליו של הרמב"ם, הרדב"ז והכסף משנה, מציינים לכתובות קג, ב, שם מסופר שרבי מינה את בנו רבן גמליאל לנשיא ולא את בנו ר' שמעון, על אף שר' שמעון חכם יותר, מפני שרבן גמליאל היה כמו אבותיו ביראת חטא. אלא שבגמרא שם לא נזכר שהיו מלמדין אותו חכמה. נראה שמקור דברי הרמב"ם הם במדרש תנאים לדברים יז, כ, שכן סגנון הרמב"ם הוא כלשון המדרש, ושם גם נזכר שהיו מלמדים אותו.

לימוד התורה המדובר כאן, עוד לפני המלכותו של המלך, מטרתו ללמדו תורה וחכמה כמו כל אדם, ואולי אף לתת לו כלים, כדי שיוכל אחר כך ללמוד בכוחות עצמו, בספר התורה המיוחד שלו, את התכנים היחודיים לו.

גם לאחר המלכותו היה למלך קשר מיוחד עם חכמי ישראל והסנהדרין. הרמב"ם בהל' מלכים ב, ה מתאר את טיב הקשרים שהיו למלך עם מנהיגי הרוחניים של עם ישראל - הנביא, הכהן הגדול והסנהדרין. באשר לסנהדרין כותב שם הרמב"ם:

וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה. וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם לצידו. וכן היה יהושפט מלך יהודה עושה: אפילו לתלמיד חכם היה עומד מכסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי. במה דברים אמורים? בזמן שהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו, יעשה זה בצנעא. אבל בפרהסיא לפני העם לא יעשה.

מקור דברי הרמב"ם על יהושפט מלך יהודה הם בכתובות קג, ב ובמכות כד, א. הקריאה "רבי ומורי" מורה על כך שהמלך היה לומד מהם תורה.

המקורות הללו עוסקים בלימוד תורה שבו מלך חייב כמו כל אדם מישראל, ואין זה קשור למצות תלמוד תורה הייחודית של מלך.

בסנהדרין י, ב דנה הגמרא במקור הדין, שבעיבור השנה יש מסגרות שונות של דינים: שלושה, חמישה ושבעה דינים. כך גם בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב. הפסוק ממנו למדים הוא ממלכים ב' כה, יח-ט, על שלושת שומרי הסף וחמשת רואי פני המלך, ומאסתר א, י, על שבעת הסריסים רואי פני המלך. הגר"ד סולוביצ'יק בשיעורים לזכר אבא מארי ז"ל א עמ' קסח כותב:

נראה שלבתי-דינים אלה שהיו רואים את פני המלך, היה תפקיד מרכזי למענו נתמנו: הוראת תורה למלך ולימוד עימו... נראה פשוט שתפקיד בית הדין הגדול לא הצטמצם רק להגהת ספר התורה (של המלך). הם נצטוו לטפל הן בכתיבת ספרו של המלך והן בלימוד וקריאה מתוכו. כנראה שלמשימה זו היו ממנים שלושה בתי דינים, של שלושה, חמישה ושבעה. דברים פשוטים היו נידונים על ידי שלושת רואי הסף, ואם הסתבך עניין והתפתח משא ומתן היו נעזרים בחמישה ובשבעה. כולם יחד היו מלמדי המלך, וכנגדם התקינו מנין העולים בקריאת התורה (מגילה כג, א).

מכאן שחכמי ישראל היו מלמדים את המלך תורה, כשהוא לומד בספרו המיוחד. אכן את ההחלטות הנוגעות לענייני המלוכה היה המלך מקבל לבד מבלי להזדקק להם ולעצתם, למעט מקרים מסויימים בהם צריך המלך להתייעץ עם הסנהדרין ולקבל את רשותם ואת ברכתם גם בדברים שנוגעים לענייני המלוכה, כגון יציאה למלחמת רשות (סנהדרין טז, א; ברכות ג, ב ורש"י שם).

אין הכרח שהמלך יעזר בחכמי ישראל בלימוד התורה. אם הוא תלמיד חכם מצד עצמו אזי הוא לומד לבד. על דוד המלך מסופר בברכות ג, ב שבלילה היה עוסק בתורה, ומעלות השחר היו נכנסים חכמי ישראל ועוסקים עימו בצרכי העם (ע"ע ברש"י בסנהדרין מט, א בד"ה אלמלי).¹

3. לימוד משפטי המלוכה מספר התורה המלכות

יש מספר הבדלים בין ספר תורה של הדיוט לספר תורה של מלך.² הבדל בולט הוא היחס בין מצות כתיבת הספר לבין הלימוד בו. הדיוט מצווה בשתי מצוות שאין קשר הכרחי ביניהם: לכתוב לו ספר תורה, וללמוד תורה. לעומת זאת, מלך מצווה לכתוב לו ספר תורה שני, ומחובתו ללמוד דוקא בספר הזה. כך פירשו רמב"ן וראב"ע (בדברים יז, יט).³ מה עליו ללמוד בספר זה בדווקא, שאין הוא יכול ללמוד מספר של הדיוט?

¹ על מלכים שעסקו בלימוד תורה ואף פסקו דינים והלכות, עיי' בסיכום הדוגמאות במאמרו של הרב איתמר ורהפטיג, תחומין ט"ו עמ' 153-155. הרא"ה קוק באגרות הראיה ג' עמ' ו-ז הסביר שלימוד התורה של מלכים, ובמיוחד של מלכי בית דוד שהיו בדרך כלל עוסקים בתורה, שימש עילה למורדים במלכות בית דוד "מפני שנחסרה האמונה שמלך עוסק בתורה כדוד ושלמה יוכל לעסוק יפה בעסקי העולם של הנהגת מלכות".

² נציין בקצרה מספר הבדלים: א. הדיוט שכותב ס"ת מניח אותו בבית גנזיו; אצל מלך - הוא עימו תמיד. נפקא מינה למקרה שהספר נאבד, נשרף וכד'. הדיוט לא צריך לכתוב שוב ואילו מלך כן. כך עולה מהרמב"ם מלכים ג, א. בעל תורת חיים לסנהדרין כא, ב אומר שגם ביחיד אם נאבד הספר תורה צריך לכתוב חדש, ולומד זאת ממלך, והסכים עימו ר"א פומרנצ'יק, עמק ברכה עמ' לה. אולם הרב יחיאל יעקב וינברג, שו"ת שרידי אש ב, קט חולק עליו וכן הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר ז' י"ד כה מביא רשימה ארוכה של פוסקים שדחו את דברי התורת חיים. ע"ע: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה או"ח א' נב, ענף א; הרב גרשון אריאלי, תורת המלך עמ' עה-עו; הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות ה' קפה.

ב. הדיוט שכתב אפילו אות אחת יצא ידי חובה; מלך צריך לכתוב ספר תורה שלם. כך כותב הרמב"ם בפהמ"ש שם: "וכותב שני ספרי תורה שלמים: אחד יהיה עמו תמיד לא יפרד ממנו". ע"ע שאגת אריה לד; רש"י לסנהדרין כא, ב; הרב גרשון אריאלי, תורת המלך עמ' עב-עג.

ג. להדיוט אסור לעיין בספרו של המלך, מאחר שאין משתמשים בשרביט של מלך. תוספתא סנהדרין ד, ד; מנחת חינוך מצוה תקג, ב; הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל הל' מלכים ג, א; הרב גרשון אריאלי, תורת המלך עמ' ע; הרב יששכר תמר, עלי תמר ירושלמי סוטה עמ' רלד כותב שספר התורה של מלך לא היה מיועד לקרוא בו בציבור, מאחר שאין רשות להדיוט לקרוא בו, כנאמר בתוספתא בסנהדרין ד, ד: "וקרא בו" - הוא ולא אחר. יש להשיב על כך, שכאן המלך הוא זה שקורא, ואין שמיעת הציבור נחשבת לשימוש בספר תורה.

ד. הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל הל' מלכים ג, ו כותב שלהדיוט מותר להשתכר גם אם זה בהכרח יגרום לביטול תורה. למלך אסור להשתכר סתם כי זה יגרום לביטול תורה. בדבריו דן הרב דוד אלכסנדר מלינובסקי, מלכות בית דוד ס"י כד. ראה עוד: הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק יט, ס"י כו (עמ' עו-עז).

³ בעניין זה האריך הגר"פ פערלא בספר המצות לרס"ג חלק ג' עמ' ריג, וכך כתב גם הרב אליעזר זאב דבורץ בקונטרס וילן בתוך העמק עמ' ח (מופיע בסוף הספר עמק ברכה מהר"א פומרנצ'יק). הטור ב"ד ס"י ער מביא את דברי הרא"ש שבוזה"ז יוצאים ידי חובת מצות כתיבת ספר תורה ברכישת חומשים ומשניות. מפרשי הטור, הב"י והפרישה דנים אם זו אפשרות נוספת לקיום המצוה או שזה תחליף. עסק בזה גם השאג"א בסי' לד, והרב יעקב יחיאל וינברג, שו"ת שרידי אש חלק ג עמ' שי. לפי שני הפירושים עולה שיש קשר וזיקה בין מצות כתיבת ספר תורה לבין מצות תלמוד תורה גם בהדיוט. גם לפי הסבר זה, עדיין לא שמענו גם לשיטת הרא"ש שהדיוט חייב ללמוד דוקא בספרים שהוא רכש, ושרק בספרים אלה יוכל לקיים מצות תלמוד תורה. הדיוט יכול לקיים מצות תלמוד תורה גם בספרים של

מספר התורה המלכותי, היה לומד המלך את משפטי המלוכה. כך נאמר בבראשית רבה ו, ט: "אמר ר' שמעון בר יוחאי: ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, אמר לו (יהושע א, ו-ח): "חזק ואמץ... לא ימוש ספר התורה הזה מפניך". מפרש העץ יוסף: "ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע - כדין מלך ישראל, שיכתוב לו משנה תורה. ויהושע היה מלך, והיה איתו ספר משנה תורה, והיה שגור בפיו ועוסק בו תמיד, משום דכיל (= כולל) לכל דיני התורה בקצרה, ובו כתובים משפטי המלך והמלחמות".

כך ניתן ללמוד גם מדברי הרמב"ם בהל' מלכים ג, ה: "יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה שנאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו". הרמב"ם לומד מאותו פסוק את העיסוק בתורה ובצרכי ישראל. נראה שכוונתו שהוא יעסוק בתורה המיוחדת הזו, כדי שיוכל ללמוד ולהבין טוב יותר את ענייני המיוחד של עם ישראל, וצרכיו החומריים והרוחניים כאומה, ומהם ידון במשפטי המלוכה. יש דינים והנהגות הנוגעים למשפט המלוכה ולמלחמות, הכתובים במפורש בספר משנה תורה, ויש דינים והנהגות שלא כתובים במפורש. את אלו צריך המלך להבין וללמוד מתוך הכתוב, כשהבסיס הוא - צרכי ישראל, כפי שציין הרמב"ם בהלכה שם.

כך הסביר הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן עמ' שטז:

מכל משפטי המלוכה שהיו ודאי רבים ונמסרים לאומה, כמו שכתב הרמב"ם פ"ג דמלכים ה"ח דאין רשות למלך להרוג אלא בסיף, וכן שאין לו כח להפקיר ממון ואם הפקיר הרי זה גזל, וכמו הרוגי מלך נכסיהם למלך (סנהדרין מח, ב), ופסקה הרמב"ם שם. וכל אלו וכי"ב הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם על פי גדרים של הלכות יחיד. ובמקום אחר בארתי שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה, נמסר לכל מלך כבינתו הרחבה. ומשום הכי צריך שיכתוב לו שני ספר תורה, וכל אחד לשם קדושה מיוחדת. ועל הספר תורה ששייך לכל בן ישראל נאמר "לבלתי רום לבבו ולבלתי סור" (דברים יז, כ), אף על פי שבספר תורה דמצד המלוכה, "מלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו" (פסחים קי, א). ומהם גם כן דיני המלחמה, בין במלחמת מצוה ובין במלחמת רשות, ואי אפשר ללמוד מזה למקום אחר.

אין הכוונה שמלך ידרוש הלכות חדשות, ויחלוק או יסתור בדבריו מצוות או הלכות ידועות. גם מלך מצווה בשמירת התורה ואין לשמוע למלך אם הוא גוזר דבר הסותר דין תורה, כדברי הרמב"ם בהל' מלכים ג, ט. אלא שישנם דינים מיוחדים שיש בהם שוני בין משפט התורה ומשפט המלך, כגון הרוגי מלכות שנכסיהם למלך, לעומת הרוגי בית דין נכסיהם ליורשיהם (סנהדרין מח, ב; רמב"ם הל' אבל א, ט). מלך לא חייב להרוג והוא יכול גם לחון את האשם, בעוד שסנהדרין שגזרו עונש מיתה, חייבים לבצעו, ואין יכולים לחזור בהם (ערכין ו, ב). אלו הם הדרשות הממלכתיות

אחרים. לעומת זאת מלך חייב ללמוד דוקא בספר הזה. אמנם בשו"ת מהר"י בי רב סב רוצה ללמוד מספר תורה של מלך שגם הדיוט מצוה שילמד ויקרא דוקא בספר תורה שלו, אך לדברינו אין הכרח לומר כך. בשו"ת הרדב"ז ג, תקכט כותב שההבדל בין הדיוט למלך הוא שזה כותב לו אחד וזה שנים. משמע שבחובת הלימוד בו הם שווים. אך זה בתשובה לשאלה במה לקרוא שמו"ת, בספר תורה רגיל או בחומש. כמובן שגם כאן ישנה עדיפות לספר תורה אך אין זה באותה דרגה. בשו"ת נודע ביהודה מהדו"ת י"ד קעד טען השואל שאין מצוה ללמוד תורה בספר תורה פסול, ועל כך כתב הנודע ביהודה שרק בציבור אין לקרוא בספר תורה פסול, אך ללמוד בו בודאי שאפשר, וכמו שמלך מצווה ללמוד בספר תורה שלו. גם כאן נסביר כנ"ל שעדיין יש הבדל והוא שמלך מצווה בדוקא ללמוד בספר תורה שלו. עניין נוסף שדנים בו הפוסקים הוא חיובה של מלכה בכתובת ספר תורה. עסק בזה במרגליות הים בסנהדרין עמ' נב אות לו. אך נראה שזה לא קשור. אולי יש מקום לפטרה מכתובת ספר תורה של הדיוט אם נניח שיש קשר בין חובת הכתיבה ללימוד (שו"ת בית הלוי א, ו; בשאגת אריה סי' לד-לה). אבל אין לפטרה מכתובת ספר תורה של מלך, שנועד למטרה אחרת. על המלך ללמוד ממנו עניינים כלליים ששייכים להנהגת האומה, או תקנות כלליות, ובזה גם מלכה חייבת.

הלאומיות שמלך דן ועוסק בהם כפי בינתו הרחבה בצרכי הכלל והאומה, על פי דרכה והכוונתה של התורה⁴.

הדינים הללו והיד הרחבה שניתנה לו בהם, הם על מנת להשיג את המטרה הראשית של תפקידו - עיצוב חיי האומה לאורה של תורה. כך ביטא זאת הרמב"ם בהל' מלכים ד, י: "ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'".

כך הסביר הרא"ה קוק בשיעור פתיחה למסכת סנהדרין בקיץ תרצ"ד (מופיע בתחומין ז' עמ' 276) כפי שנרשמו על ידי הרמ"צ נריה:

ממשפט המלך נשארו לנו רשמים במסכת סנהדרין. ההלכה המיוחדת למלך, שהוא צריך לכתוב לו שני ספרי תורה - ספר תורה אחת שהיא יוצאת ונכנסת עמו, ואחת שמונחת לו בבית גזיו, קשורה במשפט המלוכה, ברשות המיוחדת המסורה למלך, שרשאי הוא להתקין תקנות כהוראת שעה בהנהגת המדינה. כי הנה מצד חייו הפרטיים נצטווה המלך לנהוג בענווה "לבלתי רום לבבו מאחיו", ואילו מבחינת מעמדו הכללי - "מלך פורץ גדר לעשות לו דרך", ורשאי הוא, ולפעמים גם חייב, להטיל שררה ומרות על העם. אלא שגם אז חייב הוא לשמור על חוש המידה, שלא להפעיל סמכותו יותר מההכרח, ולא לנצל את מעמדו מעבר לתחומי הצרכים הממלכתיים. ועל כן נצטווה המלך לכתוב לו שני ספרי תורה אחד בתור איש ישראל וספר תורה שני בתור מלך ישראל...⁵

מצות תלמוד תורה של מלך בספר התורה המלכותי שונה באופן מהותי ממצות תלמוד תורה של הדיוט. זהו לימוד לשם הבנת יעדיו ותפקידיו הלאומיים של עם ישראל, וניווט חיי האומה בתחום המדיני, המשפטי, החברתי והביטחוני ובתחומיים ציבוריים נוספים. הדינים וההחלטות שעליו לקבל בענינים אלה יינקו את כוחם מהבנתו את עניינם של ישראל ותפקידם, ומלימודו את התורה שבכתב ושבועל פה שברשותו⁶.

ג. יושב בדין ויוצא למלחמה והיא עימו

1. המלך דן בעניני המלכות וספר התורה עמו

במשנה בסנהדרין כא, ב נאמר שמלך יושב בדין עם ספר תורה. דברים אלה סותרים את דברי המשנה בסנהדרין יח, א, האומרת שהמלך לא דן ולא דנים אותו. בגמ' שם יט, א מבהיר רב יוסף שדין זה, שמלך לא דן ולא דנים אותו, אמור רק במלכי ישראל, בשל המעשה שהיה עם ינאי המלך, אבל מלכי בית דוד דנים ודנים אותם. בעניין זה מצינו דעות אחדות:

⁴ בשונה מדבריו של הרב יוסף כרמל, שם לשמואל עמ' 208-216.
⁵ הרא"ה קוק חזר על דברים אלו בשו"ת משפט כהן עמ' רעד. במאמרי הראיה עמ' 385 הוסיף עוד: "המלך צריך לכתוב שני ספרים. ספר אחד כמו כל אחד מישראל. וספר נוסף בתור מלך ומנהיג האומה בישראל... ספר תורה ממין הדוגמא של ספרי התורה אשר למלכי ישראל ומנהיגי הציבוריים, ספר תורה ששואבים ממנה את רוח ישראל סבא בחייו הציבוריים של ישראל, את העדינות הנפשית ואת זהר החיים הישראליים". וראה גם במאמרי הראיה עמ' 173. בעיטור סופרים א' עמ' ז בלשכת השער שם כתב הרא"ה קוק חידוש נוסף, והוא שעל המלך לכתוב לו גם תורה שבע"פ כדי שלא ישכח ההלכות מחמת טרדותיו. הוא למד זאת מהספרי שם נאמר: "אין לי אלא משנה תורה, שאר דברי תורה מנין? ת"ל לשמור את החוקים". הלשון "שאר דברי תורה" מורה שמדובר על תושבע"פ.
⁶ ע"ע בדברי ר' צדוק הכהן מלובלין צדקת הצדיק עמ' ר"ט, ומחשבות חרוץ יב עמ' 93.

א. רבנו יונה וכן התוס' י"ט (בסנהדרין פ"ב מ"ד) כותבים שמלך דן דין תורה אם ראוי לדון, כמו מלכי בית דוד. מדבריהם משמע שגם כשהוא דן במסגרת היותו חבר סנהדרין, הוא יושב בדין כשספר התורה עמו.⁷

ב. הר"ן והמאירי בסנהדרין כא, ב כותבים שמלך דן וספר התורה עמו, כשהוא דן בתכסיסי המלכות. מקור לדבר ניתן לראות במדרש תנאים לדברים יז, יט, המפרש את הפסוק שנאמר בפרשת המלך "לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם" כך: "דברי התורה הזאת - הרי דברות אמורות. הא מה אני מקיים "ואת כל החוקים האלה"? אלו חוקי המלכות". לפי זה "יושב בדין" היינו בדין המלכות, והכוונה ב"מלך לא דן" היינו בדין התורה בסנהדרין. מכאן ברור שכל מה שמלך דן במסגרת דיני המלכות הוא דן כשספר התורה השני עימו. אין הכוונה שבזמן הדיון עליו להחזיק בספר, אלא שעליו לעיין וללמוד בו שעה שהוא דן.

נראה שכך גם דעתו של הרמב"ם, בהל' מלכים ג, א הכותב: "בעת שישב המלך על כסא מלכותו כותב לו ספר תורה לעצמו יתר על הספר שהניחו לו אבותיו... והשני לא יזוז מלפניו... יוצא למלחמה והוא עמו, נכנס והוא עמו, יושב בדין והיא עמו". כשיוצא למלחמה או יושב בדין הספר עמו והוא קורא בו. באופן כללי הספר צריך להיות מזומן לקריאה ועיון בו. משפטי המלך שהוא דן בהם, וההחלטה לצאת למלחמה, מקורה בעיון ולימוד מתוך ספר התורה שאיתו.

2. מלכים מיהודה ומישראל דנים מספר התורה

באשר לאפשרות שמלך ידון, כותב הרמב"ם בהל' סנהדרין ב, ד: "ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק ולמרות את דברו, אבל מושיבין כהן גדול אם היה ראוי בחכמה". מקור דברי הרמב"ם הללו בתוספתא סנהדרין ב, ח האומרת שאין מלך יושב בסנהדרין. בגמ' בסנהדרין יח, ב נאמר שדין זה נלמד מהפס': "לא תענה על ריב" (שמות כג, ב) שנדרש "לא תענה על רב". בהלכה שאחריה כותב הרמב"ם: "מלכי בית דוד, אף על פי שאין מושיבין אותם בסנהדרין, יושבין ודנים הם את העם, ודנים אותם אם יש עליהם את הדין. אבל מלכי ישראל אין דנין ואין דנין אותם, לפי שאין נכנעים לדברי תורה, שמא תבוא מהם תקלה".

על דוד המלך עצמו, כותב הרמב"ם בפירוש המשנה לסנהדרין פ"ב מ"א שהוא היה מכלל סנהדרין גדולה. גם בהקדמה ליד החזקה כותב הרמב"ם שאחיה השילוני קיבל מדוד ובית דינו. הלחם משנה בהל' סנהדרין שם כותב, שהואיל והמלך אינו יכול לדון במסגרת הסנהדרין, שהרי אסור לחלוק ולמרות את דברו, לכן הוא היה דן יחידי. יש אפשרות שהרמב"ם סובר כתוס' סנהדרין יט, א בד"ה אבל, האומרים שבדיני ממונות לא איכפת לנו שלא יוכלו לענות אחריו. התוס' שם סובר שמלך דן בסנהדרין דיני נפשות במקרה של מורד במלכות, ואז גם לא יוכלו לענות אחריו. אך נראה שאת ההסבר הזה אין הרמב"ם מקבל מאחר שבהל' מלכים ג, ח משמע שמלך דן את המורד במלכות בדיני המלכות, ואין זה דין השייך לסנהדרין. אפשרות נוספת היא שהמלך דן במסגרת סנהדרין בתקנות בעניני איסור והיתר, כמו שכתב הרמב"ם בהל' איסורי ביאה כג, ג על פי הגמ' בעבודה זרה לו, ב, ובסנהדרין כא, ב: "כשאירע מעשה אמנון ותמר גזר דוד ובית דינו על ייחוד הפנויה, ואף על פי שאינה ערוה - בכלל עריות היא". אם גזירה זו היתה מדין המלכות, אזי ספר התורה היה עמו בעת הגזירה (הסבר כזה קצת קשה בשל הלשון "דוד ובית דינו". וצ"ע).

⁷ בשאלה באילו דינים מלך היה דן כחבר סנהדרין עסקו בהרחבה: הרב יוסף כרמל, "מלך במשפט", שם לשמואל עמ' 216-171; הרב איתמר ורפהטיג, תחומין טו עמ' 146-151; הרב משה רוזמרין, דבר משה לסנהדרין עמ' קעז-קעה; הרב

על דין מלכים כדיינים, חזר הרמב"ם באופן חלקי בהל' מלכים ג, ז. הרמב"ם לא כתב בהל' מלכים שמלך מבית דוד דן כדרך שציין בהל' סנהדרין שם, מפני שדין זה מקומו הוא בהל' סנהדרין. מהרמב"ם עולה שמלך מבית דוד דן בדין תורה, אך לא במסגרת הסנהדרין, ובכל זה הוא לא צריך ספר התורה יהיה עמו. הרמב"ם בהל' סנהדרין שם כלל לא הזכיר את הצורך שישב בדין עם ספר תורה שני. מה שהוא דן שם, זהו מכח היותו תלמיד חכם וראוי, כמו כהן גדול אם ראוי בחכמה, כפי שכותב הרמב"ם שם. אך מאחר ועל מלך אסור לחלוק אזי אינו יושב בסנהדרין, ואילו כהן גדול יכול לשבת ולדון במסגרת סנהדרין אם הוא ראוי לכך. הבחנה בין דין במסגרת הסנהדרין לבין דין במסגרת המלכות, עולה מתוך סמיכות בין הלכה המובאת לעיל מהל' מלכים ג, ז, שם כותב הרמב"ם שמלך ישראל לא דן, ובהלכה שאחריה בהל' מלכים ג, ח כותב הרמב"ם: "כל המורד במלך ישראל רשות יש למלך להרגו".

אם מלך ישראל אינו דן, כפי שכתב הרמב"ם בהלכה שקדמה לה, כיצד יכול הוא להרוג את המורד בו? אלא שדין מורד (וכל הדינים הנוספים המובאים שם בהל' ח-י, ובפרק ד) נידונים במסגרת דיני המלכות, ואז כשהוא דן בהם הוא יושב וספר תורה עמו. דין זה הוא בין במלך ישראל בין במלך מבית דוד. בספר המצוות מצות עשה יז מדגיש הרמב"ם: "שציונו שיהיה כל מלך מאומתנו יושב בכסא המלוכה כותב ספר תורה". "כל מלך מאומתנו", כולל מלך מבית דוד ומלך מישראל, שדינים בדין המלכות ויוצאים למלחמות, והם עושים זאת כשספר התורה המלכותי עימם. זאת על אף שמלך מישראל אינו דן במסגרת הסנהדרין אף אם הוא ראוי לכך⁸.

"יושב בכסא המלוכה" מופיע לא רק כתיאור זמן, אלא גם כתיאור מצב, וכלשונו בהל' מלכים ג, א: "בעת שישב המלך על כסא מלכותו" - כשהוא דן בדינים הנוגעים למלכות, יושב ודן מספר התורה שעמו.

זה עניינו המיוחד של המלך, כפי שהרמב"ם מסיים את דיני משפט המלך בהל' מלכים ד, י: "בכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמה, שנאמר (שמואל א, ח, כ) "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

במקומות נוספים כותב הרמב"ם הלכות ששייכות לדינים שמלך דן מכוח דיני המלכות, ולא במסגרת הסנהדרין. המכנה המשותף לכל ההלכות הללו שהן כלליות לטובת האומה מבחינה מדינית, צבאית, כלכלית או חברתית.

בהל' רוצח ב, ד כותב הרמב"ם: "וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהם, שאינן מחויבין מיתת בית דין, אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם - הרשות בידו". גם כאן מדובר על תקנות לשמירת האומה והחברה, על מנת לשבור את זרועם של הרוצחים וכיוצא בהם (גנבים, אנסים וכד'), שכאמור זהו תפקידו המרכזי של המלך. גם כאן כתב הרמב"ם "מלך ישראל", ולא כתב מלך סתם. כמובן שהדגשה זו לא באה לשלול יישום דין זה ממלך מבית דוד, שלשון כזאת כוללת גם מלך מישראל וגם מלך מבית דוד, כפי שהוא כותב במקומות רבים אחרים, אך יתכן והרמב"ם הדגיש דוקא מלך ישראל - שדן בדיני המלכות, על אף שאינו דן במסגרת הסנהדרין.

יובל שרלו, "סמכות השיפוט של המלך", מגדים א', עמ' 61-80. אנו דנים בשאלה באילו דינים מלך דן כשספר התורה המלכותי עימו.

⁸ בניגוד לדברי הרב יובל שרלו, מגדים א' עמ' 80, הכותב שלמלך מישראל לא ניתנה (לדעת הרמב"ם) סמכות לדון לא בסנהדרין ולא במשפט המלוכה. לדברינו גם מלך מישראל דן במשפטי המלוכה ככתוב ברמב"ם הל' מלכים ג, ח. וכן מסברה: אם מלך לא יכול לדון במשפטי המלוכה, אזי מרוקנים את תפקידו ממרכיב מאד חשוב בהנהגתו.

בהל' גזילה ואבידה ה, יב-יח עוסק הרמב"ם בדיני מלכות השייכים לחיי הכלכלה של האומה (גביית מסים, הפקעת רכוש לטובת הכלל ועוד). העקרון המנחה הוא שדין המלכות דין הוא, כדברי שמואל בנדרים כח, א, וזהו דין ששייך גם במלך ישראל.

שימוש נוסף בספר התורה הוא "יוצא למלחמה והיא עמו". ואכן פרקים ה-ו בהל' מלכים, עוסקים בהלכות מלחמה שזה ודאי דבר ששייך למסגרת דיני המלכות. שם ישנן מצוות מהתורה שהמלך חייב לקיימם במסגרת המלחמה (כגון קריאה לשלום, שלא להשחית אילנות, להתקין יתד ויד במחנה ועוד), ואת זה הוא היה לומד דוקא מתוך ספר התורה השני ספר המלכות.

3. משפטי המלוכה נמצאים ליד ארון הברית

על משפטי המלך נאמר: "וידבר שמואל אל העם את משפט המלוכה ויכתב בספר וינח לפני ה'" (שמואל א' י, כה). אלה לא משפטי התורה הרגילים הנידונים בסנהדרין, אלא משפטי המלוכה הכלליים, אותם הוא אמר לעם שעה שהם ביקשו מלך (רד"ק). הוא מניח את ספר משפטי המלוכה לפני ה', והכוונה לארון ה' (רד"ק ורלב"ג), כדי לבטא בכך את התוקף והחשיבות שיש להם. יתר על כן, מלך נושא עמו את ספר התורה המלכותי, אשר נכתב והוגה מספר התורה המונח בעזרה, ומכח העיון והלימוד בו הוא דן בדיני המלוכה הנמצאים בארון ה'. ההדדיות הזו, שספר התורה אצלו תמיד וספר משפטי המלוכה נמצא בארון ה', מלמדת על הקשר והחיבור שיש בין משפט התורה ומשפט המלך, אשר יונקים ומזינים זה את זה.

תפקיד המלך בהקשר זה הוא כפול, וכפי שהדגיש הרמב"ם שם: לעצור ולמנוע את הכוחות השליליים המפריעים להתפתחותה של האומה - "לשבור זרוע הרשעים", ולרומם ולפתח את הכוחות החיוביים - "להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק"⁹.

ד. הקהל - המלך הוא שליח הא-ל

1. לימוד תורה במעמד הקהל

כאמור לעיל, הדיוט מצווה לכתוב לו ספר תורה, אך אין הכרח שהוא ילמד תורה דוקא בו, בשונה ממלך שמצווה לכתוב לו ספר תורה נוסף, ולקרוא דוקא בו על מנת להבין ולהעמיק בעניינם של ישראל וצרכיהם. יחד עם זאת יש להשוות בענין אחר בין מצות תלמוד תורה של הדיוט למצות תלמוד תורה של מלך. במצות תלמוד תורה של הדיוט כותב הרמב"ם בספר המצות במצוה יא: "שציונו ללמוד תורה וללמוד וזהו הנקרא תלמוד תורה". מצות תלמוד תורה של הדיוט כוללת בתוכה ללמוד וכן ללמד אחרים. גם מלך מצווה ללמד תורה לאחרים, כנאמר בדברים לא, י-ג:

ויצו משה אותם לאמור: מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות, בבוא כל ישראל ליראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם, האנשים והנשים והטף, וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא

⁹ גם על יהושע שנחשב למלך, נאמר בסוף ימיו: "וישם לו חוק ומשפט בשכם, ויכתב את הדברים האלה בספר תורת האלהים" (יהושע כד, כה-כו). הרמב"ן (שמות טו, כה) מפרש שאין אלו חוקי התורה והמשפטים, אלא הם הנהגות וישובי המדינות כגון התנאים שהתנה יהושע (בבא קמא פא, א). נראה שהנהגות אלו שייכות למשפטי המלך או המלכות ואותם הוא כתב והניח בספר התורה כדברי תרגום יונתן שם.

¹⁰ ראה עוד: הרא"ה קוק, עין איה שבת י, א.

ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלקיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרשתה.

בפסוקים הללו מודגש שתכלית המעמד הוא ללמד את העם תורה, ולעורר בהם יראת ה' מעצם ההשתתפות במעמד, גם אם לא ניתן להקשיב לתוכן הקריאה מסיבה כלשהיא. דרשת חז"ל בחגיגה ג, א - אנשים - ללמוד, נשים - לשמוע, טף - ליתן שכר למביאיהם - מלמדת על כך שיש מטרות שונות בכינוסם של כל הקהלי¹¹.

בפסוקים לא נאמר במפורש מיהו זה שקורא את התורה. חז"ל במשנה בסוטה מא, א קראו לקריאה שבמעמד הקהל "פרשת המלך", ומכאן שהמלך הוא זה שקורא. כך כתב גם הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ג-ד, ו. זהו לימוד תורה לאומי של כל הקהל, והמלך הוא זה שמלמד. כשם שלימוד התורה שלו הוא לשם ענייני הכלל והאומה, כך מצות תלמוד תורה שלו ללמד לאחרים, היא אך ורק במסגרת כללית לאומית ולא פרטית.

מעמד הקהל משמש נקודת מפגש בין מצות תלמוד תורה של הדיוט לבין מצות תלמוד תורה הייחודית של המלך. ההדיוט לומד, והמלך הוא המלמד. אין מדובר רק בקריאה בתורה כפי שמקובל בבית הכנסת, אלא לימוד תורה ברבים. כך כתב בעל מרכבת המשנה בפירושו תולדות אדם לספרי דברים קס: "יש לומר דקריאת פרשת המלך בציבור אינו ענין לקריאת ספר תורה במצות פרשת המלך, אלא מענין לימוד התורה, כמו שכתב הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ו שהוא כדי לזרז את העם במצוה".

כתב האברבנאל בדברים לא, ט: "סיבה בזה הייתה לפי שהקב"ה השיגח שיהיו דברי תורה חביבים על ישראל. ושמלבד הלימוד הפרטי שיחידי הסגולה - הכהנים, הלויים, החכמים והשופטים ילמדו את התורה ויהגו בה יומם ולילה, עוד בפומבי גדול יקרא הגדול שבעם, שהוא המלך או השופט את ספר התורה נגד כל ישראל, כדי שישמעו ויתפעלו לבותיהם מהדברים ומכבוד המדבר והקורא".

לימוד התורה ברבים הוא לא רק בשל העובדה שהמון רב מתכנס ביחד ללמוד תורה, אלא בשל עובדת היותנו אומה החיה על פי התורה, עם סדרי שלטון ומלכות בארצה, ושדוקא המלך העומד בראש הוא המלמד את העם תורה. כך הסביר זאת הרב צבי יהודה קוק בלנתיבות ישראל א עמ' 51-46:

מלבד חובת תלמוד תורה המוטלת על כל יחיד ויחיד מבין האנשים ללמוד וללמד, ותקנת קריאת התורה, שאף היא היתה כדי ללמד את התורה ולפרסמה ברבים, נצטוונו באופן מיוחד להפגין כולנו בתורת אומה את הקשר שלנו עם ה' אלוקי ישראל ותורתו, על ידי מעמד שיהא בו מעין מעמד הר סיני.

2. המלך בהקהל מחזק את דת האמת

לימוד תורה על ידי המלך בהקהל, הוא חלק מתפקידו כמלך. כשהרמב"ם מסביר את מטרת מצות ההקהל, הוא משתמש במטבעות לשון זהות לדבריו בהלכות מלכים, במקום בו הסביר את תפקידו המרכזי של המלך. כך כותב הוא בהל' חגיגה ג, א:

¹¹ ע"ע ברמח"ל בדרך ה' חלק ג' פרק ב', הכותב שבכל לימוד תורה יש שני עניינים - ידיעת התורה, והשפעתה הסגולית גם אם הדברים לא מובנים. ע"ע בדברי הגר"ד סולוביצ'יק, שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל א' עמ' קנט-קס, ב' עמ' רט; הרב אליהו בקשי דורון, "הבאים להקהל, למעמד ולקריאה בתורה", ספר הקהל עמ' 369-380.

מצות עשה להקהיל כל ישראל, אנשים נשים וטף, בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת.

כך כתב גם שם ו. הביטוי "לחזק דת האמת" הוא ייחודי לתכלית מעמד הקהל, ולהגדרת תפקיד המלך. כך כותב הרמב"ם בהל' מלכים ד, י: "ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'". בביטוי זה מתאר הרמב"ם גם את ימות המשיח בהל' מלכים יב, א: "ענין הדבר הוא שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר, שנאמר זאב ערבות ישדדם ונמר שוקד על עריהם ויחזרו כולם לדת האמת".

במשך כל השנה מצווה המלך לפעול לשם חיזוק התורה וקיומה בדרכים הנראים לו. הוא עושה זאת בשיתוף פעולה עם ההנהגה הרוחנית של העם - הנביא, הכהן הגדול, הסנהדרין וחכמי ישראל (רמב"ם הל' מלכים ב, ה). פעם בשבע שנים הוא מצווה ללמד את כל העם תורה, והמעמד הוא קבלת תורה מחודשת של כל העם, כפי שהיה בהר סיני. דוקא המלך שעוסק בדרך כלל בדברים חומריים, הוא השליח להשמיע את דבר הא-ל, ולא מי שעוסק בדרך כלל בענינים שברוח, כדוגמת הנביא, ראש הסנהדרין או הכהן הגדול. מי שמייצג את הצד הלאומי, הוא זה שקורא ומלמד את מצוות התורה לעם. הרושם הגדול שהדבר יעשה מחזק את שמירת התורה אצל המלך ואצל הקהל, וכניסוחו של בעל השם משמואל (פר' וילך תרע"ב):

יש להבין, עיקר ענין הקריאה שהיה המלך קורא למה, דמה חידש להם המלך בקריאתו בתורה, הלא תורה שבכתב כתובה לכל? אך הענין דהנה ברמב"ם ז"ל (פ"ג מהל' מלכים ה"ו) שמלך לבו הוא לב כל ישראל ע"כ, וזאת היתה הכוונה בקריאת התורה על ידי המלך, מחמת שלבו לב כל קהל ישראל ייכנסו דבריו בלב כל העם בעומק לבם.

עומק נוסף בדבר הוא, שלימוד התורה באופן זה, מורה שתורת ישראל היא תורה לעם ולא רק לפרטים שבעם. תורה לעם שהוא ריבון בארצו בהנהגתו של המלך בדוקא¹², כשהמעמד הוא בבית המקדש בנוכחות העם כולו, יש בו כדי להראות על יישום היעוד שנקבע לעם ישראל במעמד הר סיני. מכאן ההדגשות ברמב"ם בהל' חגיגה ג, ו על היות המעמד מעין שחזור למעמד הר סיני. דברי הרמב"ם רמוזים בפסוקים עצמם. ביחס למעמד הר סיני נאמר בדברים ד, י:

יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב, באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי, אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים אשר הם חיים על האדמה, ואת בניהם ילמדון.

כך בציווי על הקהל בדברים לא, יב-ג:

הקהל את העם, האנשים והנשים והטף, וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלקיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרשתה.

משה רבנו עומד במרכז מעמד הר סיני. משה רבנו היה גם מלך, והמצוה לדורות היא שהמלך יעמוד בראש המעמד בכל שבע שנים.

יתכן שלא רק במסגרת מעמד הקהל בחג הסוכות, אחת לשבע שנים, לימד המלך תורה, אלא בכל שנה בחג הסוכות. הנצי"ב בהרחב דבר לבמדבר כט, יב כותב שאומות העולם היו עולות לרגל אף

¹² האריך בזה הרמ"צ נריה, צניף מלוכה עמ' 289-298.

הן בחג הסוכות, וכפי שיהיה גם לעתיד לבוא, כאמור בנביא זכריה יד, טז-כ, ושלמה המלך הוא היה משמיע את ספר קהלת בחול המועד סוכות לפני חכמי אומות העולם. הגר"ד סולוביצ'יק בשיעורים לזכר אבא מארי ז"ל א' עמ' קנ-קנא כותב על פי דברי הנצי"ב הללו, שיש להניח שבמשך כל הרגל היה המלך במגע עם עולי רגל, דורש לפניהם ומלמדם, ובשנה השמינית קורא בתורה לפניהם. לפי דבריו, זוהי "ברכת המלך" המוזכרת בראש השנה ד, ב לעניין ששמיני עצרת רגל בפני עצמו. במועד קטן ט, א לומדים מכאן שתלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר צריך להיפטר ממנו פעם אחרת, וזאת מפני שעולי הרגלים למדו תורה מהמלך, וממילא הוא נחשב לרבו וצריך ליטול רשות ממנו כשיוצאים לדרכם¹³.

3. תוכן לימוד התורה בהקהל

המלך היה קורא פרשיות מספר דברים. כך נאמר במשנה בסוטה מא, א: "קורא מתחילת ואלה הדברים עד שמע, ושמע והיה אם שמע, עשר תעשר, כי תכלה לעשר, ופרשת המלך, ברכות וקללות עד שגומר כל הפרשה". כך פסק הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ג, אם כי לדעתו היו קוראים מעשר תעשר עד סוף הברכות והקללות ללא דילוג.

בתוספתא בסוטה ז, ט נאמר: "ודרשיות נדרשות בה". בפירוש מנחת ביכורים בתוספתא סוטה שם אומר, שמילים אלו מתייחסות לעניין קריאת משוח מלחמה ולא לקריאת המלך בהקהל. אך הגירסה בתוספתא כפשוטה ואצל מפרשים אחרים היא, שמילים אלו מתייחסות לקריאת המלך בהקהל. בפירוש חסדי דוד שם כותב, שנראה לו שהחכמים שהיו בעזרה היו דורשים הדרשות שבפרשת המלך, כגון לא ירבה לו נשים יותר מ"ח, כדי להודיע למלך משפטו אם לא היה בקי בהלכותיו.

הנצי"ב בהעמק דבר לדברים לא, יב כותב אחרת: "יהיו עסוקים בבאור הפרשיות שבכתב ובמה שהמלך מפרש בשעת הקריאה ולימוד הדינים הנלמד מדיוק המקרא" (עיי' עוד בהוספות מכתב יד שבסוף העמק דבר). כך כתב גם האדר"ת בקונטרס זכר למקדש על מצות הקהל עמ' לד, מד (הוצאת מכון התורה והארץ), וגם במנחת אברהם למו"ר הרב אברהם שפירא סי' ל' עמ' רסה-רסז הוכיח שמלך יכול להוסיף בביאור הקריאה כמה שירצה. מכאן שלא מדובר רק בקריאה בתורה בדומה לזו שבבית כנסת, אלא על לימוד תורה והסברתה על ידי המלך או על ידי החכמים.

4. באיזה ספר תורה מלמד המלך בהקהל?

על הפסוק העוסק בכתיבת ספר תורה של מלך - "וכתב לו את משנה התורה" (דברים יז, יח) נדרש בספרי: "למה נאמר משנה התורה? משום שעתידה להשתנות. אחרים אומרים אין קוראים בהקהל אלא משנה תורה בלבד".

מתוך דברי אחרים בספרי עולה שהמלך היה קורא בספרו. כך גם פירש המאירי בסנהדרין כא, ב את הספרי, אם כי גרס שעתידה התורה להשתנות. כך כתב גם בעל התורה תמימה לדברים יז, יט אות צג. דן בשאלה זו הרב בנימין צבי יהודה רבינוביץ בקובץ הקהל עמ' צא, וקו. אך נראה שאין הכרח לפרש שהמלך היה קורא בספר התורה המלכותי במעמד עצמו, אלא לומד מספרו לקרוא בספר אחר במעמד הקהל.

¹³ עיין הסבר אחר הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש לסוכות, עמ' 109-112.

בפשטות, היה המלך קורא מספר העזרה ולא מספרו. כך כותב הראב"ד בשיטה מקובצת לבבא בתרא יד, ב: "ואף על פי שהמלך היה לו ספר תורה שהיתה נכנסת ויוצאת עימו, אבל בפרשת הקהל בספר עזרה היה קורא"¹⁴. כך כותב גם רש"י בבבא בתרא שם, והסכים איתו הרשב"א שם, וכך משמע בפשטות מהמשנה בסוטה מא, א, המתארת את העברת ספר התורה מחזן הכנסת עד למלך.

ספר העזרה זהו ספר שכתב משה רבנו, ומשם הגיהו המלכים את ספר התורה המלכותי, על פי סנהדרין של שבעים ואחד (ירושלמי סנהדרין ב, א; רמב"ם הל' ס"ת ז, ב; הל' מלכים ג, א). מספר טעמים נאמרו בפוסקים מדוע הוא לא קורא בספרו. לא ראוי ולא יפה שהוא יקרא מספרו, במקום בו נמצא המקור ממנו הוגה הספר¹⁵. הרב שלמה דוד כהנא כותב בקובץ הקהל (עמ' עג) שקראו דוקא בספר עזרה ולא באחר, מפני שאין אנו בקיאים בחסרות ויתרות.

על פי הדברים האמורים לעיל נראה לומר, שסיבת הדבר היא ללמד ולהזכיר לעם, שכוח ההנהגה של המלך יונק ממקור התורה, מספר שנכתב על ידי משה רבנו. העיון והלימוד המיוחד בספר התורה של המלך, בענייניהם ובצרכיהם של ישראל במשך כל השנה, ובמעגל רחב יותר של שבע שנים, הוא על פי הדרכת התורה והנביאים, ומכוחם.

סיכום

א. מלך כותב לו ספר תורה נוסף לספר תורה שהוא מחוייב בו כהדיוט. בספר זה הוא חייב לקרוא וללמוד ביום ובלילה.

ב. חכמי ישראל היו מלמדים אותו תורה מן הזמן שהוא היה מועמד לתפקידו, ובמשך כל תקופת שלטונו.

ג. המצוה לקרוא וללמוד בו היא כדי שלבבו לא יסור מעם ה' בשל כח השררה והטרדות שיש לו, וכן כדי שהוא יעמיק בהבנת יעדיו וצרכיו של עם ישראל כאומה, וידע איך לרוממו ולקדמו, ובעיקר במה שקשור לתפקידו העיקריים - עשיית משפט ומלחמה.

ד. המלך היה מלמד תורה את כל העם - אנשים נשים וטף - במעמד הקהל בסוכות במוצאי שנת שמיטה. זהו לימוד תורה ציבורי, בשונה ובנוסף לחובה הפרטית האישית שיש לכל יהודי ללמוד תורה. הוא קורא בהקהל את משנה התורה, מספר העזרה, הספר ממנו מוגה ספרו המלכותי, ודורש ומפרש את התורה לעם. יתכן שגם בכל שנה בחג הסוכות היה המלך מלמד תורה וחכמה לעולי הרגלים.

¹⁴ יש שהסבירו את סיבת הדבר בכך שבספר התורה של המלך לא כתובות כל הפרשיות שהוא צריך לקרוא בהקהל. לפי דעת זקנים מבעלי התוס' (דברים יז, כ) היה כתוב בספר תורה של המלך רק עשרת הדברות. הרש"ש לסנהדרין כא, ב כותב שהיה כתוב שם ספר מצוות בקצרה. ע"ע בספורנו לדברים לא, טו; בדברי הגר"פ פערלא בספר המצות לרס"ג חלק ג' עמ' ריד-ריז; הרב גרשון אריאלי, תורת המלך, עמ' עב.

¹⁵ כך הסביר האדר"ת בקונטרס זכר למקדש מצות הקהל, ספר הקהל עמ' 513.